

Artikkelen er publisert under modellen grønn åpen tilgang (green open access). Det betyr at utgiver tillater forfatter å arkivere sin artikkel i åpne institusjonelle arkiv (egenarkivering) eller på eget eller arbeidsgivers nettsted, i den versjon og det format som ble godkjent av tidsskriftets redaksjon (akseptert versjon/tekstversjonen).

Sitering av artikkelen i APA (6th):

Holmboe, M. (2019). Faglig frihet for teoretikere og praktikere. *Kritisk juss*, 45(1), 6-17. doi: 10.18261/issn.2387-4546-2019-01-02

Dette er siste tekstversjon av artikkelen, den kan inneholde ubetydelige forskjeller fra forlagets pdf-versjon.

Faglig frihet for teoretikere og praktikere

Av Morten Holmboe

Morten Holmboe er professor ved Politihøgskolen.

E-post: morhol@phs.no

Sammendrag

Hvorfor har vi faglig frihet ved universiteter og høyskoler? For å sikre høy kvalitet. Da kan det ikke være andre regler for profesjonsutdanninger enn for mer teoretiske fag. I artikkelen drøftes hensynene bak faglig frihet, og om det er grunn til å skille mellom profesjonsutdanninger og mer teoretiske fag. Når det er uenighet mellom forskere, er det en sak for fagfellesskapet, ikke for ledelsen.

1 Innledning

Redaksjonen i Kritisk Juss har bedt meg om å skrive en oppsummerende artikkel om rammene for den faglige frihet ved universiteter og høyskoler – også beskrevet som akademisk frihet.¹ Bakgrunnen er debatten etter den såkalte Eikrem-saken ved Institutt for sosialt arbeid ved Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet (NTNU).² Øyvind Eikrem, som er førsteamanuensis ved instituttet, uttalte seg til Resett etter dobbeltdrapssaken i Trondheim høsten 2018. Intervjuet skapte reaksjoner, blant annet hos kolleger ved instituttet. Han ble deretter innkalt til en samtale med instituttlederen. Ifølge Universitetsavisa skal instituttlederen ha skrevet til Eikrem at «hele instituttets omdømme er blitt skadet».³ Spørsmålet er imidlertid hva som skader et institutts omdømme: at en forsker ved instituttet yrer seg om et kontroversielt spørsmål, eller at instituttledelsen kaller inn forskeren til en samtale som inneholder kritikk av at forskeren har ytret seg.⁴

I innspurten til denne artikkelen ble det kjent at et advokatfirma – engasjert av NTNU – var kommet til at NTNU ikke begrenset Eikrems yringsfrihet.⁵ Denne artikkelen er ikke noen kommentar til advokatenes rapport, som jeg ikke har hatt tilgang til. Saken gir imidlertid grunn til noen refleksjoner

¹ Universitets- og høyskoleloven § 1-5 benytter «faglig frihet» i overskriften og «akademisk frihet» i teksten.

² Saken førte til en omfattende dekning blant annet i Khrono. I 2019 blusset debatten opp igjen. Se for eksempel Olav Gjelsvik: *Akademisk frihet og yringsfrihet for akademikere*. Khrono 12. januar 2019; Morten Holmboe: *Hvem skal vokte forskerne?* Khrono 15. januar 2019; Kristian Gundersen: *Akademisk frihet uten innhold*. Khrono 16. januar 2019; Olav Gjelsvik: *Yringsfrihet, akademisk frihet og forskningsetikk*. Khrono 19. januar 2019; Trond Heitmann: *Blankpolerte idealer og akademisk troverdighet*. Khrono 21. januar 2019; Kristian Gundersen: *Akademisk frihet: Eikrem, Sudbø og Franz Kafka*. Khrono 23. januar 2019; Morten Holmboe: *Uten frihet til å kritisere, gir enighet ingen mening*. Khrono 27. januar 2019.

³ Tore Oksholen: *Kalt inn på instituttlederens kontor etter intervju med Resett*. Universitetsavisa 26. september 2018. Også i forskning.no 27. september 2018. Se også Tove Lie: *Berg sendte bekymringsmelding om Resett-intervju med NTNU-forsker*. Khrono 10. oktober 2018..

⁴ Enkelte av innleggene i debatten handlet om innholdet i Eikrems ytringer. Pål Kraft uttrykte støtte til Eikrems synspunkter (gjengitt i Oksholen *Kalt inn på instituttlederens kontor etter intervju med Resett*). Bjarne Vandeskog forsvarte Eikrems rett til å uttale seg, men var faglig uenig med ham (*Fagligheten som forsvant i Resett*. Khrono 1./2. oktober 2018).

⁵ Tore Oksholen: *Eikrems varsel avvist på samtlige punkter*. Universitetsavisa 7. mai 2019; Torkjell Trædal: *Ny faktaundersøkelse i Eikrem-saken: — Ingen begrensning av yringsfriheten*. Khrono 7. mai 2019.. En tidligere rapport i samme sak er omtalt av Tove Lie og Torkjell Trædal: *5 måneder etter Resett-intervju: En «trykkoker» på NTNU-institutt, viser fersk faktaundersøkelse*. Khrono 1./11. mars 2019; Tore Oksholen: *Fjernet henvisninger til kritikk av NTNU-ledere*. Universitetsavisa 13. mars 2019.

om den akademiske frihet. Artikkelen tar utgangspunkt i saken slik den er referert i pressen, uten at jeg har kunnet ettergå den enkelte avisartikkel.

Debatten har vist at det blant akademikere er delte meninger om hvilken rolle en instituttledelse bør innta når en forsker ytrer seg på en måte som en del kolleger reagerer på. Temaet for denne artikkelen er hvordan hensynene bak den faglige friheten best kan ivaretas innad i det akademiske fellesskapet.

Akademisk – eller faglig – frihet er noe «alle» vil ha. Men utfordringen er å holde denne friheten i hevd når andre enn meningsfeller utøver den. Min innfallsvinkel er ikke om forskeren har uttalt seg korrekt, hatt faglig dekning for sine synspunkter osv. Jeg interesser meg for forskjellen på *horisontal dialog* og *vertikal kontroll*.

Det har vært hevdet i debatten at ytringsfriheten «er helt udiskutabel; om hans [Eikrems] ytringer i tillegg også skal beskyttes av akademisk frihet slik mange krever, er et ganske annet spørsmål». ⁶ Slik jeg ser det, må derimot en diskusjon om akademisk og faglig frihet ta utgangspunkt i de alminnelige reglene om ytringsfrihet i Grunnloven § 100.

Ytringsfriheten gjelder selvsagt også i privat sektor: «Utgangspunktet for vurderingen er klart; det skal mye til før en ytring begrenses av arbeidstakers lojalitetsplikt». ⁷

2 Det rettslige grunnlaget for akademisk frihet

I norsk rett er akademisk frihet altså lovfestet i universitets- og høyskoleloven § 1-5. Bestemmelsens første ledd lyder:

«Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.» ⁸

Som Asbjørn Kjønstad har fremhevet, bygger den akademiske frihet på en sedvanerettsdannelse over lang tid. ⁹ Den akademiske frihet er ikke nevnt i Grunnloven. Derimot er den fastslått i FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK) artikkel 15 nr. 3:

«The States Parties to the present Covenant undertake to respect the freedom indispensable for scientific research and creative activity.» ¹⁰

Forskere ved universiteter og høyskoler skal normalt forske, undervise studenter og formidle kunnskap til allmennheten. Forskning skal skje «i henhold til anerkjente forskningsetiske normer». ¹¹ Den som underviser, må redegjøre for den rådende oppfatningen i et fag. Om underviseren mener å

⁶ Gjelsvik, *Akademisk frihet*.

⁷ Audun Olsen, «Ansattes ytringsfrihet og sosiale medier», *Arbeidsrett*, 2014 s. 250-265 (s. 252). Om den akademiske frihet ved institusjoner med alternativt faglig eller verdimessig innhold, se Jan Fridthjof Bernt, *Universitets- og høyskoleloven: lov 1. april 2005 nr. 15 med kommentarer*, 2. utg., Bergen 2016 s. 39-40.

⁸ Se Bernt, *Universitets- og høyskoleloven* s. 36-50; NOU 2006: 19, *Akademisk frihet*.

⁹ Asbjørn Kjønstad, «Akademisk frihet og akademisk dannelse», i Bernt Hagtvat og Gorana Ognjenovic (red.), *Dannelse: Tenkning. Modning. Refleksjon. Nordiske perspektiver på allmenndannelsens nødvendighet i høyere utdanning og forskning*, Oslo 2011 s. 660-679 (s. 664).

¹⁰ «Konvensjonspartene forplikter seg til å respektere den frihet som er uunnværlig for vitenskapelig forskning og skapende virksomhet.»

¹¹ Forskningsetikkloven § 1. Jf. også universitets- og høyskoleloven § 1-5 første ledd i.f., som viser til «anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper».

ha faglig belegg for å utfordre den rådende oppfatningen, må han eller hun uansett gjøre det klart for studentene hva som er «gjeldende lære» og hva som er et mindretallssyn. Den som formidler kunnskap til allmennheten, kan selvsagt gjøre det selv om ikke alle er enige i synspunktet som fremsettes.

Det følger av menneskerettsloven § 2 og § 3 at konvensjonen «ved motstrid [skal] gå foran bestemmelser i annen lovgivning». Etter Grunnloven § 92 skal staten sikre og respektere menneskerettighetene. At den akademiske frihet er et viktig prinsipp, ble fremholdt av Høyesteretts ankeutvalg i en sak der en professor var oppsagt fra Universitetet i Oslo:

«Høyesteretts ankeutvalg understreker at ytringsfriheten, slik denne blant annet kommer til uttrykk i Grunnloven § 100 første ledd og EMK artikkel 10 nr. 1, gir svært vide rammer for hva en vitenskapelig ansatt kan si om faglige og administrative spørsmål, selv om dette innebærer å tale ledelsen eller andre midt i mot. Den frie akademiske meningsutveksling er en grunnleggende verdi, og en forutsetning for at universiteter og høyskoler skal kunne fylle sin oppgave i et demokratisk samfunn. Det vises i denne forbindelse til EMDs dom 23. juni 2009 i saken *Sorguc mot Tyrkia* (17089/03) (EMD-2003-17089) avsnitt 35, jf. avsnitt 21»¹²

Den akademiske frihet fritar likevel ikke forskere og faglig ansatte fra alle forpliktelser i et arbeidsforhold. Ankeutvalget fortsatte:

«Men også en vitenskapelig medarbeider må ta et visst hensyn ved sin opptreden overfor kolleger og andre han kommer i kontakt med i sin stilling. Han må også ha arbeidsmiljøet for øye. I de mest graverende tilfeller vil ytringsfriheten måtte vike også på en arena som dette, i den forstand at ytringer som er utilbørlige på grunn av form, tid, forum, omfang eller skadevirkninger, kan danne grunnlag for avskjed. Den ansattes vilje til dialog med arbeidsgiveren for å få konflikter over på konstruktive spor, vil også utgjøre en del av bildet. Avveiningen må skje i tråd med Grunnloven § 100 andre og tredje ledd og EMK artikkel 10 nr. 2.»

Borgarting lagmannsrett hadde frifunnet Universitetet i Oslo for professorens søksmål (LB-2010-69877). Ankeutvalget besluttet å nekte professorens anke fremmet for Høyesterett, jf. tvisteloven § 30-4. Den daværende høyesterettsjustitiarius (som deltok i avgjørelsen) har nevnt beslutningen som et eksempel på at «ankeutvalget finner at resultatet klart er riktig, men at begrunnelsen bør være en noe annen og gir uttrykk for det, se som eksempel Rt. 2011 side 1011. Ankeutvalgets begrunnelse får da vekt som «miniprejudikat»».¹³

I denne saken var det avgjørende at professoren hadde fremsatt en rekke ytringer overfor kolleger. Det må etter mitt syn meget til før ansattes ytringer om generelle samfunnsproblemer kan føre til sanksjoner fra et universitet eller en høyskole.¹⁴

¹² Rt. 2011 s. 1011 U avsnitt 8. «EMK» er forkortelse for Den europeiske menneskerettskonvensjon, mens «EMD» er forkortelse for Den europeiske menneskerettsdomstol.

¹³ Se Tore Schei, «Norges Høyesterett ved 200-årsjubileet», i Tore Schei m.fl. (red.), *Lov, sannhet, rett: Norges Høyesterett 200 år*, Oslo 2015 s. 1-42 (s. 15). Beslutningen om å nekte anken fremmet har altså prinsipielt ikke samme rettskildemessige vekt som en avgjørelse av Høyesterett i avdeling. Men i lys av at det er svært få avgjørelser om Høyesterett om betydningen av den akademiske frihet i arbeidsforhold, vil denne beslutningen likevel være viktig. – For en kritikk av at Høyesteretts ankeutvalg ikke viet tilstrekkelig oppmerksomhet til «de særlige verdiene som knytter seg [til] akademisk dannelse», se Kjønstad, *Akademisk frihet og akademisk dannelse* (s. 670).

¹⁴ Jeg ser her bort fra ytringer som er straffbare, for eksempel etter straffeloven § 185 om hatefulle ytringer.

En forskers frihet kan innskrenkes fra fire kanter.

Myndigheter og pengesterke samarbeidspartnere kan søke å påvirke forskeren til å la være å publisere kritiske ytringer.¹⁵ Ledelsen ved universiteter og høyskoler kan fristes til å «bygge omdømmet» ved å søke å påvirke enkeltforskere til å avholde seg fra upopulære ytringer. Forskere kan søke å få kolleger til å begrense seg. Og den mest snikende fristelsen kan komme fra forskeren selv. De tre første farene er ille i seg selv, og blir verre hvis de fører til selvsensur.

Det er en kjent sak at akademia har en høy andel midlertidig ansatte. Da er det ekstra problematisk om ledelsen ved en institusjon bruker sin formelle makt når forskere uttaler seg «ukorrekt».

I fag som er bygget opp med et ideologisk utgangspunkt, for eksempel om å hjelpe mennesker i en vanskelig livssituasjon, er det en fare for at institusjonene blir «svar-institusjoner».¹⁶ Det kan selvsagt være irriterende om noen rokker ved en faglig konsensus. Men er den faglige enigheten solid, tåler den det. Hvis man mener en kontroversiell ytring er så viktig at den fortjener at man varsler institusjonens ledelse, er den også viktig nok til at fagfeller bruker tid og krefter på et svar. Et faglig forankret svar kan bidra til å opplyse allmennheten om det diskusjonen handler om. En innkalling til ledelsen bidrar ikke til å opplyse saken som sådan.

Mens jeg grunnet på spørsmålet om akademisk frihet, hørte jeg tilfeldigvis et intervju med løperen Karsten Warholm og hans trener Leif Olav Alnes, med tittelen «Best i verden og venner».¹⁷ Alnes ble utfordret på uenighet, og svarte omtrent slik:

«Uenighet er [...] ekstremt undervurdert. Jeg tror at det er fordi mange blander sammen uenighet med uvensskap.»

Han utdypet det slik:

«Uenighet er fantastisk fordi det presser fram den beste løsningen. I alle diskusjoner så er det ingen som liker å tape en diskusjon. Og hvis du med en gang sier at du er enig, så tror jeg du går glipp av veldig mange muligheter. [Ved] at man har nyanser, så må man raffinere argumentasjonen sin. Det viktigste må ikke bli å vinne en diskusjon; det viktigste må være å finne den beste løsningen. Uenighet er en fantastisk greie hvis du bruker det riktig.»

Akademikere lever på sett og vis av å kritisere hverandres arbeid. Da må vi kunne håndtere uenighet på en konstruktiv måte. Bare slik kan vi bidra til at forskning og undervisning holder høy kvalitet.¹⁸

3 Ytringsfriheten etter Grunnloven § 100

«Ytringsfrihet bør finne sted», heter det i Grunnloven § 100 første ledd. Det er juridisk barnelærdom at «bør» her betyr «skal».¹⁹ Det fremgår enda tydeligere av den likestilte nynorskteksten:

¹⁵ Se for eksempel Tonje C. Osmundsen: *Lite klokt av Sjømat Norge å refse fagfolk som deltar i offentlig debatt om oppdrett*. forskning.no 5. april 2019.

¹⁶ Se om meningsbrytninger i teologi og kjønnsforskning Hilde Wisløff Nagell, «Ideologi, teologi og grenser for akademisk frihet», *Kirke og Kultur*, 2005 s. 447-457.

¹⁷ Ekko, NRK P2, 26. mars 2019: Best i verden og venner. <https://radio.nrk.no/serie/ekko/MDSP25006019/26-03-2019#t=1h25m9.96s>.

¹⁸ Jf. universitets- og høyskoleloven § 1-1, som fastsetter at forskning og undervisning skal holde et «høyt internasjonalt nivå».

¹⁹ Johs. Andenæs og Arne Fliflet, *Statsforfatningen i Norge*, 11. utg., Oslo 2017 s. 505; Arne Fliflet, *Kongeriket Norges grunnlov: Grunnloven med kommentarer*, Oslo 2005 s. 423 flg; Benedikte Moltumyr Høgberg, ««Nye» Grunnloven § 100», *Lov og Rett*, 2006 s. 463-484.

«Ytringsfrihet skal det vere.» Ved revisjonen av Grunnloven § 100 i 2004 ble bestemmelsen revidert, og ytringsfriheten må anses for å ha blitt utvidet.²⁰

Etter Grunnloven § 100 sjette ledd «påligger [det] statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale».²¹ I forarbeidene til bestemmelsen er det pekt på «viktigheten av uavhengige universiteter og vitenskapelige normer for opprettholdelsen av en kritisk offentlighet».²²

Universitets- og høyskolelovens regler om faglig frihet kan ikke innskrenke forskeres og fagansattes grunnlovfestede ytringsfrihet. Det er derfor av interesse å se på i hvilken grad offentlig ansatte generelt kan uttale seg offentlig med angivelse av arbeidssted. Utgangspunktet er at inngrep i ansattes ytringsfrihet «bare kan foretas der det foreligger åpenbar risiko for skade på arbeidsgiverens legitime og saklige interesser».²³

Så lenge den ansatte ikke uriktig gir inntrykk av å tale på vegne av arbeidsgiveren, skal det mye til for at arbeidsgiveren har grunnlag for å gripe inn overfor arbeidstakeren. Det gjelder også når arbeidstakeren har oppgitt tittel og arbeidssted. Det kan ha betydning for mottakelsen av en ytring at man kjenner til avsenderens tittel og yrkestilknytning.

For forskere og andre fagansatte ved et universitet eller en høyskole vil det ofte være en relevant opplysning hvilken tittel og hvilket arbeidssted man har, så lenge man uttaler seg om noe i tilknytning til eget fagfelt. De vil normalt ikke uttale seg på vegne av institusjonen, og spørsmålet blir dermed om det har vært saklig grunn til å bruke tittel og arbeidssted. Etter at Sivilombudsmannen i 2015 tok opp spørsmålet om de etiske retningslinjene for statstjenesten i tilstrekkelig grad var forankret i Grunnloven § 100, ble retningslinjene endret i 2017. Om kritiske ytringer heter det:

«Det er bare ytringer som kan skade virksomhetens saklige og legitime interesser, som vil bryte lojalitetsplikten. Dette vil likevel ikke i seg selv være tilstrekkelig for å innskrenke den ansattes ytringsfrihet. Det må foretas en helhetlig vurdering i det enkelte tilfellet, hvor grunnene for å gjøre inngrep i den ansattes frihet veies opp mot hensynet til demokrati, sannhetssøken og individets frie meningsdannelse. For kritiske ytringer på eget fagområde skal det i utgangspunktet særlig tungtveiende grunner til før et inngrep er legitimt.»²⁴

Etter praksis fra Sivilombudsmannen kan en tilbakemelding til en ansatt om at man ikke skulle ha uttalt seg offentlig, være en begrensning i ytringsfriheten:

«Det rettslige utgangspunktet er som nevnt at arbeidsgiver ikke har adgang til å reagere på en ansatts ytringer, med mindre det foreligger en åpenbar risiko for skade på arbeidsgiverens legitime og saklige interesse. Det er ikke avgjørende om denne reaksjonen kommer til uttrykk som en formell tilrettevisning eller på annen måte.»²⁵

Meningen med universitets- og høyskolelovens regler om faglig frihet er åpenbart ikke å begrense den ytringsfriheten de ansatte allerede har etter Grunnloven. Dermed er det vanskelig å se at

²⁰ Erik Boe, «Nye toner om offentlig ansattes ytringsfrihet og varslerrett», i Helga Aune m.fl. (red.), *Arbeid og rett: Festskrift til Henning Jakhellns 70-årsdag*, Oslo 2009 s. 67-92.

²¹ I den likestilte nynorskversjonen lyder regelen: «Dei statlege styresmaktene skal leggje til rette for eit ope og opplyst offentleg ordskifte.»

²² NOU 1999: 27, *Ytringsfrihet bør finne sted*.

²³ Prop. 94 L (2016-2017), *Lov om statens ansatte mv. (statsansatteloven)* s. 45.

²⁴ Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Etiske retningslinjer for statstjenesten, punkt 3.3*.

²⁵ Sivilombudsmannens uttalelse 13. april 2013, SOM-2012-1031.

grensene for forskerens akademiske frihet er «et ganske annet spørsmål»²⁶ enn spørsmålet om grensene for hans yringsfrihet.

4 Faglig frihet og høy kvalitet

Universiteter og høyskoler skal drive utdanning og forskning på høyt internasjonalt nivå, formidle kunnskap om virksomheten og utbre forståelse for prinsippet om faglig frihet og anvendelse av vitenskapelige og kunstneriske metoder og resultater.²⁷ Da må både lederne og de faglig ansatte holde høy faglig kvalitet. Begge grupper må kjenne yringsfriheten som mer enn festtaler. Forskere må våge å ytre seg om sine funn selv om de trækker noen på tærne. Både faglig ansatte og ledere må godta at andre ytrer seg – også når de er uenige. Vi kan ikke forby alt vi ikke liker.²⁸

Det er der meninger brytes at et fagfellesskap kan utdype sin innsikt. Noen ganger kan kontroversielle, politisk ukorrekte ytringer treffe kjernen i et problem, noen ganger ikke. Den faglige friheten kan ikke bygges på at den upopulære ytringen alltid er korrekt. Mange ganger er det slik at en faglig avvikende ytring rett og slett ikke er godt underbygd. Det er selvsagt legitimt – og noen ganger faglig nødvendig – å motsi en kollega på faglig grunnlag. Det er noe annet enn at en forsker blir kalt inn på instituttlederens kontor og kritisert for å ha ytret seg.

Om en forsker uttaler seg for sikkert uten å ha faglig belegg for det, er det uheldig. Men om det er tilfelle, er det fagfellesskapet som bør vurdere. Og mottrekket er en åpen meningsbrytning.

Den akademiske frihet springer altså ut av de samme hensyn som den alminnelige yringsfriheten i Grunnloven § 100. Det påligger, som nevnt, statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale. *Samtalen* pågår uansett; det er bare en åpen meningsbrytning som kan gjøre samtalen opplyst. Formidlingsansvaret for forskere må ses i lys av ansvaret for å bidra til slik opplysning.²⁹

NTNU-saken er et interessant eksempel på at en forsker ytrer seg på et politisk kontroversielt område, med synspunkter som en del kolleger er uenige i. Det særegne i saken er imidlertid ikke at en forsker ytrer seg på en måte som faller kolleger tungt for brystet. De fleste fag har nok opplevd krevende konflikter mellom sterke fagpersoner.³⁰ Det som særkjenner saken, er at den ikke ble avgjort ved en horisontal dialog mellom fagfeller, men ved at instituttlederen kalte forskeren inn til en samtale.³¹ Den horisontale dialogen ble altså erstattet av en vertikal kontroll.

5 Er det forskjell på universiteter og høyskoler?

Etter at en rekke høyskoler er blitt universiteter, har det vært diskutert om overgangen fra høyskole til universitet påvirker hvilken akademisk frihet de ansatte har. Det er en rettslig misforståelse. Den faglige frihet er regulert i samme bestemmelse i universitets- og høyskoleloven uavhengig av om institusjonen er et universitet eller en høyskole.

De tidligere etatskolene Politihøgskolen, Forsvarets høyskoler og Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS) er underlagt mange av lovens regler, men ikke alle.

²⁶ Gjelsvik, *Akademisk frihet*.

²⁷ Universitets- og høyskoleloven § 1-1.

²⁸ Svein Stølen: *Vi kan ikke forby alt vi ikke liker*. Khrono 31. mars 2019.

²⁹ Se Anine Kierulf, «... en åpen og opplyst offentlig samtale» - Forskningsformidling som demokratisk ansvar», *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2017 s. 36-50; Morten Holmboe, «En opplyst samtale: Om rettsvitenskapens oppgaver i kriminalpolitikken», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 2016 s. 154-181.

³⁰ Se Kjønstad, *Akademisk frihet og akademisk dannelse* (s. 661).

³¹ Oksholen, *Kalt inn på instituttlederens kontor*.

Regelen i universitets- og høyskoleloven § 1-1 om institusjonenes oppgaver og § 1-5 om akademisk frihet gjelder imidlertid for alle de tre institusjonene – for Forsvarets høyskoler med et unntak for tilsetting av militært personell.³² – Politihøgskolens rolle er blant annet behandlet av et utvalg nedsatt av Politidirektoratet.³³

Dette systemargumentet kan underbygges med hensynene bak regelen. Formålet med faglig frihet er ikke å gi et frynsegode til fjerne forskere, men å fremme kvalitet i utdanning, forskning og formidling.³⁴ Hvis kvaliteten forbedres ved at det er rom for kritikk, er det vanskelig å se hvorfor det skulle være mindre rom for faglig uenighet ved profesjonshøyskoler.

Det preger profesjonene at yrkesutøverne kommer i kontakt med mennesker som trenger hjelp. Det er ingen grunn til at et universitet som utdanner profesjoner, skal gi slipp på den kvalitetsforbedringen som kan komme av fri, faglig kritikk. Hvordan kan vi vite at sykepleiere er så gode som mulig hvis det ikke er åpning for å diskutere hvordan ting skal gjøres? Hvordan kan vi gjøre politiet best mulig til å utøve makt på en anstendig måte hvis det ikke finnes motstemmer?

Nå kan veien synes lang fra konkret faglig kritikk til en generell ytring om hva et drap skyldes. Men om en forsker ytrer seg kritisk til det gjeldende systemet, er det en oppgave for fagfellesskapet å imøtegå kritikken med faglige argumenter der det er grunnlag for det.

6 Hva slags ytringer bør forskere være forsiktige med?

6.1 Faglig dårlig underbygde ytringer

Det er klart at en forsker bør være tilbakeholden med å bruke sin tittel og arbeidstilknytning hvis han eller hun uttaler seg om noe han eller hun ikke har greie på. Samtidig vil det være en flytende overgang her så lenge man uttaler seg om noe som har berøringspunkter til eget fag. Man må kunne uttale seg om et tema selv om man ikke har publisert fagfellevurderte artikler om det. Her vil det være rom for personlig skjønn. Noen rettsforskere uttaler seg – med tittel – villig og ofte om alt som har med paragrafer å gjøre; andre avstår fra å bruke tittelen hvis de ytrer seg om noe de ikke har mer greie på enn andre interesserte borgere.

Uttaler man seg om et felt man ikke har faglig greie på, bør man etter min oppfatning ikke bruke forskertittelen. Temaet her er likevel ikke i seg selv hva som er god eller dårlig skikk å uttale seg om med forskerhatten på, men hvem som skal bestemme om grensen er overtrådt.

Selvsagt finnes det gode og dårlige faglige ytringer. Det er en grunn til at det er vanskeligere å argumentere faglig holdbart for at jorden er flat enn for at den er rund.³⁵ Ytringer som fagfellesskapet synes er dårlig belagt, er ofte nettopp det. Men ikke alltid. Og selv om de er det, kan de bringe verden fremover. Det å gjendrive et halvgodt argument, kan kreve forbausende mye tankevirksomhet. Noen ganger er det så lenge siden noen har tenkt «feil» at fellesskapet nærmest

³² Se henholdsvis forskrift om delvis innlemming av Politihøgskolen under lov 1. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler (FOR-2005-12-16-1576) § 3, forskrift om delvis anvendelse av universitets- og høyskoleloven for Forsvarets høyskole og om nemnder (FOR-2018-07-30-1211) § 2, samt forskrift om delvis innlemming av Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS) under lov 1. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler (FOR-2012-10-26-993) § 3.

³³ Per Sefland, Bjørge Aase, Rita Kilvær, Jan Ole Vanebo, Håkon Skulstad og Marit Helene Stigen, *Styring av Politihøgskolen: Utfordringer, dilemmaer og modeller*, Oslo 2014. (For ordens skyld nevner jeg at jeg deltok i utvalgets sekretariat.) – Jf. Holmboe, En opplyst samtale s. 170-171.

³⁴ Universitets- og høyskoleloven § 1-1.

³⁵ Etter hva jeg vet. Jeg våger meg til denne sammenstillingen av tilgjengelig kunnskap til tross for at jeg ikke har noen universitetseksamen i geografi.

har glemt hvorfor det er feil. Selv om det viser seg at et argument ikke er faglig holdbart, kan gjendrivelsen i en åpen og offentlig samtale bli en riktig god tekst.

Altså: Sett at en forsker uttaler seg om et politisk kontroversielt spørsmål, og mange i fagfellesskapet reagerer på ytringen. Skal instituttlederen kalle inn den ukorrekte forskeren til samtale? Det har mange ulemper.

For det første kan den villfarne forskeren trenge dialog, ikke sanksjon. Det er ikke uten videre gitt at den som er instituttleder for tiden, besitter all visdom og kunnskap i faget. Og blir det kjent at konsekvensen av å gå mot strømmen er at man får en lang samtale med ledelsen, kan det være at andre lar være å ytre seg.

For det andre kan det hende at noen miljøer mener at de har like godt begrunnede oppfatninger som andre, men at de gis munnskurv fordi de ikke opptrer politisk korrekt. En korrigerende samtale med ledelsen bidrar ikke til å forandre det inntrykket. Det kan også sementere martyртеorier i noen grupper.

For det tredje kan det jo være at den obsternasige forskeren har snublet over noe riktig. En samtale der sjefen formaner den underordnede, er ikke en åpen og opplyst offentlig samtale.

6.2 Hva med politiske ytringer?

Noen ganger kan en forsker møte kritikk for å uttale seg «politisk». Underforstått er det et felt man skal holde seg unna. Men hvem eier politikken? Her som ellers hjelper det å oversette fremmedord.

En politiker er folkevalgt, og forskere er også folk. Om ens faglige emne ikke er politisk kontroversielt nå, kan det jo bli det – og noen ganger må det kanskje bli det for at man skal kunne påvirke samfunnet. Et eksempel er kriminalpolitikken, der en forsker kan bli nødt til å utfordre en ugjennomtenkt enighet for å åpne en debatt om endringer – eller for å argumentere mot dårlige forslag.

Problemet oppstår når en forsker uttaler seg om noe som politiske partier vil være uenige om. Og kanskje særlig når forskeren viser andre politiske preferanser enn flertallet av kollegene. Spørsmålet er likevel ikke om en ytring er «politisk» eller «upolitisk», men om den er godt eller dårlig underbygd. Til den enkelte forsker som vurderer å uttale seg om noe som er partipolitisk omstridt, er spørsmålet: Spiller det noen rolle for deg om det du nå skal si noe om, gagnar det ene eller det andre politiske partiet? Hvis du sympatiserer med Høyre, kan du med sinnsro si offentlig at formuesskatten bør opp – fordi du har forsket på det? Hvis du stemmer SV, kan du offentlig si at private barnehager og private skoler er godt for samfunnet – hvis det er det dine analyser viser? Såpass må du kunne gjøre hvis du skal kalle deg forsker.

Etter mitt syn bør altså forskere frimodig bruke sin faglige kunnskap i debatt – også der det finnes forskjellige politiske syn. Det kan ikke være forbudt å uttale seg om noe man har greie på.³⁶

7 Akademisk dannelse og akademisk uenighet

Det er menneskelig å oppfatte de enige som klokere enn de uenige. (De uenige har jo ikke skjønnet det like godt som vi har.)

Ideelt sett bør vi kunne tenke etter om et argument vi ikke er enig i, har noe for seg. Dessverre er det ikke så vanlig som det burde være. Den amerikanske forfatteren Katryn Schulz har pekt på at det finnes tre uheldige måter å reagere på ved uenighet: the ignorance assumption, the idiocy

³⁶ Jf. Holmboe, En opplyst samtale s. 162-164.

assumption og the evil assumption.³⁷ Alle tre kan jo stemme i det enkelte tilfellet, men det er ikke så fruktbart å starte der. Det finnes etisk bevisste, dyktige forskere som ærlig og redelig er kommet til et annet resultat enn en selv. Når det er sagt, er ikke den akademiske frihet en frihet fra å bli motsagt. Men det går an å ta tydelig til motmæle uten å ytre seg negativt om den andres person.

Akademikere er ikke alltid like gode til å håndtere uenighet. Det har vært diskutert om det bør etableres en akademisk Vær varsom-plakat. Kanskje er det en farbar vei. Først og fremst bør nok uansett atferd som hevdes å være i strid med grunnleggende normer for akademisk dannelse, imøtegås med argumentasjon fra andre akademikere.³⁸

8 Ugjennomtenkt enighet – eller gjennomtenkt uenighet?

Akademikere som ønsker å forsvare den akademiske frihet som prinsipp, bør være tilbakeholdne med å be en instituttleder kalle inn en kollega til samtale. Eikrems uttalelser var kontroversielle og ble kritisert for ikke å være faglig underbygd. Hadde hans motparter i større grad tatt til motmæle i sak, kunne vi alle lært mer om temaet som ble tatt opp. Slik instituttet reagerte, fikk vi ikke så mye av en «opplyst offentlig samtale» om temaet, men en lang debatt om instituttets reaksjon. Et institutt som er opptatt av sitt omdømme,³⁹ vil normalt beskytte det best ved at ledelsen avstår fra å gripe inn mot ansattes ytringer.⁴⁰

I alle fag finnes det konsensus. Det må det være om kjernen. Samtidig vil et fag utvikles ved uenighet. Raske ytringer gitt til mediene i en aktuell situasjon kan gi opphav til nye spørsmål. Noen ganger vil en meningsutveksling føre til enighet, andre ganger til en avklaring av hvor man er uenige. Uansett er det bedre med en gjennomtenkt uenighet enn en ugjennomtenkt enighet.

³⁷ Kathryn Schulz, *Being wrong: adventures in the margin of error*, London 2010 s. 107-108. Jf. også Morten Holmboe, «On Academic Freedom For Police Researchers», *Nordisk Politiforskning*, 2018 s. 124-140 (s. 127-128).

³⁸ Kjønstad, Akademisk frihet og akademisk dannelse (s. 671).

³⁹ Oksholen: *Kalt inn på instituttlederens kontor*, jf. teksten ved note 3 ovenfor.

⁴⁰ Morten Holmboe: *Kan forskeres ytringer skade universitetets omdømme?* forskning.no 2. april 2019; i Universitetsavisa samme dag.